

НАДА ПЕТРОВИЋ
историчар, архивски саветник
nada.petrovic49@outlook.com

АМЕРИЧКА ЕЛИТА ЗА СРБИЈУ У ВЕЛИКОМ РАТУ

др Едвард Рајан, Џон Фротингам и Даринка Грујић

САЖЕТАК: За време Првог светског рата (1914–1918), многобројне стране добротворне и медицинске мисије боравиле су у Србији и несебично помагале српском народу. Знатан број Американаца долазио је у Србију организовано преко америчке владе или индивидуално у жељи да помогну. Међу њима су били др Едвард Рајан, шеф Америчке медицинске мисије Црвеног крста, Џон Фротингам, хуманиста, добротвор који је основао неколико домова за ратну сирочад и финансирао њихов рад, као и Даринка Грујић, која је годинама живела у Америци, а када је почео рат сакупљала је добровољне прилоге за Србију. Тако је упознала Џона Фротингама, који је финансирао Дом за ратну сирочад чија је управница била Даринка. Три светле личности које су, свака на свој начин, спасавали људе и српску децу у време рата.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Велики рат, Америчка медицинска мисија Црвеног крста, др Едвард Рајан, Џон Фротингам, Даринка Грујић, Дом за ратну сирочад, Солун, Ница Сремска Каменица, Београд.

Исцрпљена у Првом и Другом балканском рату, Србија је недовољно спремна дочекала почетак Првог светског рата. Српском војном и цивилном санитету било је потребно време да се опорави од претходних губитака и страдања. Суочена са таквим проблемима, српска влада је почетком јесени 1914. преко српског Црвеног крста потражила санитетску помоћ од међународног Црвеног крста. Једна од првих држава која се одазвала позиву и упутила санитетску и хуманитарну помоћ биле су Сједињене Америчке Државе.

Тако су током Великог рата у Србију стигли многи Американци да у ратном вихору помогну српском народу. Сједињене Америчке Државе су на почетку рата биле неутралне и њихова неутралност помогла је у многоме окупираној Србији. Прво је дошла Америчка мисија Црвеног крста на челу са др Едвардом Рајаном, затим Даринка Грујић, позната и као мама Грујић, која је скупљала српску сирочад и бринула о њој, као и Џон Фротингам, амерички индустријалац, хуманиста, оснивач и финансијер Дома за ратну

сирочад и добротвор српског народа. Ова имена забележена су великим словима у српској историји. Њихова хуманост, пожртвовање и помоћ коју су пружили српском народу, а посебно српској ратној сирочади, нешто је на чему треба да и после сто година будемо захвални.

Др Едвард Рајан је први дошао у Србију, већ 1914. године. Августа 1914. Амерички црвени крст почео је да регрутује медицинско особље за рад у Европи, професионалне хируршке екипе са медицинском опремом и лековима. Међу бројним лекарима, болничаркама и медицинским сестрама, као добровољац пријавио се и др Едвард Рајан. Медицински материјал обезбедио је од Хелене Хатли Џенкинс која је већ била позната по великим донацијама Колумбији универзитету и сарадњи са Михајлом Пупином. Америчка медицинска мисија кренула је за Србију 9. септембра 1914. редовном линијом трговачког парног брода из Њујорка за Пиреј, а затим до Солуна. Преко Ниша у Београд мисија је стигла 16. октобра 1914. године. О саставу мисије писала је *Политика* од 13. октобра 1914. у тексту „Американци у Србији“, са поднасловом „Ко је др Рајан и остали чланови мисије“. Лист наводи:

„Одељење које је амерички Црвени крст упутио у Србију састављено је од три хирурга и три школоване болничарке. Они су дошли под управом др Едварда В. Рајана.

Др Рајан, као и два друга хирурга исте мисије (др Џемс Донован и др Виљем Ахери) свршили су медицински факултет Фордхам универзитета у Њујорку који се сматра као један од најбољих у Сједињеним Државама. По свршеним студијама др Рајан је провео дуже време на пракси по првим болницама у Њујорку (између осталог у болници Св. Винцента) као и у болници Св. Породице у Бруклину. Он се специјализовао у Градској болници у Њујорку, као и болници Њујоршке општине и другим клиникама, које стоје у вези са Њујоршким универзитетом.

По свршетку клиничке праксе, др Рајан је отишао у Мексико, где је за време револуције 1913. године учинио врло много у погледу лекарске помоћи. Тада је наименован за представника Министарства спољних послова и америчког Црвеног крста. Том приликом пропутовао је цео Мексико, водећи бригу о америчким поданицима које је револуција затекла на мексичком земљишту.¹ Налазио се на самом

¹ Мексичка револуција (шп. *Revolución mexicana*) је израз којим се описују политичка превирања, пучеви и серија грађанских ратова у Мексику који су оквирно трајали од 1910. до 1920. године. Отпочела је као настојање мексичких либерала на челу са Франсиском Мадером да се свргне вишедеценијски аутократски режим председника Порфирија Дијаза; године 1911. Дијаз је био присиљен да одступи, те је нови председник постао Мадеро. Његово оклевање да спроведе популарне социјалне и економске реформе изазвало је нове побуне

бојишту и присуствовао биткама код Тореона (првој и другој), Гомез-Мелазија, Сан Педра, Салтила, Монтереја, Лерда и других мање значајних места. У многим приликама он је био једини лекар који се налазио у борбеној линији. У Мексику је провео скоро пуне две године, после чега се вратио у Америку. Када је искрснуо Европски рат, и када је амерички Црвени крст решио да пошаље своју помоћ разним зараћеним државама, др Рајан је био први човек кога су позвали под америчку заставу Црвеног крста. Пошто су му затражили да изабере земљу у коју жели да иде, др Рајан је одговорио да је изабрао Србију.

Др Џејмс Донован је такође завршио праксу у болници Њујоршке Општине, Фордхамове болнице и болнице Св. Винцента. Др Донован је радио у најразноврснијим болницама: Градској Њујоршкој, Њујоршкој, Харлему, Линколну, Гонаинеру, Бет Израелу, Сан Франциску. Једно време је имао приватну праксу на Стели – Острву са врло великим успехом. Када се одатле вратио, кренуо је у почетку овог рата да са Црвеним крстом помогне хиљадама рањеника. Његови су се пацијенти растали с њим врло срдечно, жалећи што их напушта.

Др Вилем Ахери, други лекар ове мисије, човек је од велике будућности као хирург. И он је провео дуже време на пракси по поменутиим болницама. Специјализовао се у болници Св. Јосифа.

Треба напоменути да су се сва три лекара школовала у Њујорку, који се сматра као центар свега што је добро у Сједињеним Државама. Сви су они радили под руководством чувених лекара, као што су: Вилијем П. Хела, декан медицинског факултета Фордхам универзитета, др Џорџ Стјуарт, најчувенији специјалиста у Њујорку за болести рака, Александар Николс, др Јосеф Хигинс, један од првих њујоршких оператора и други.²

Др Рајан и његова екипа су стигли 16. октобра и одмах преузели војну болницу у Београду, тада препуну рањених српских војника. Постоје бројна сведочења из тог времена о раду Америчке медицинске мисије које је истражила и навела у свом раду др Снежана Вељковић: *Живот и рад Војне болнице у Београду за време Великог рата (1914–1918)*; *Дневник медицинске сестре Агнес Гарднер, Сећања главне медицинске сестре мис Гледвин и Дневник др Славке Михајловић*. Сам др Рајан у извештају упућеном Националном штабу Црвеног крста у Вашингтону наводи: „...Стигли смо 16. октобра и

радикалних револуционара, а почетком 1913. догодио се пуч, у коме га је свргнуо и убио генерал Викторијано Уерта. <http://www.mltranslations.org/serbcroat/prmexico.htm>

² *Политика* 13. октобар 1914. <http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1914/10/13#page/0/mode/1up>

одмах преузели велику болницу. Од кад смо стигли нисмо имали времена ни за шта друго сем за рад и спавање. Многи од повређених нису били превијени неколико дана. Како имамо око 150 тешких рањеника, а потребно је да их превијамо сваког дана, завршавамо рад после 11 сати увече, а некад и касније... Нови случајеви стижу сваког дана и бићемо препуњени за веома кратко време. Хирурзи су овде ретки, а како има око 50.000 рањених широм целе земље, јасно видите какви су нам услови.“³

По доласку, прво је прекрио зграду америчком заставом, јер је болница била под сталном претњом артиљеријске ватре. „Др Рајан је постао прави херој у Србији, и разлог што је ишта остало од Београда је тај што је он ставио америчку заставу на болницу“, изјавила је медицинска сестра Емили Симондс листу *New York Times* 15. јануара 1915. године. Исти лист је 31. јануара објавио интервју са Мејбел Данлоп Грујић, супругом српског дипломате Славка Грујића, под насловом „Амерички лекар спасио Београд“. „Мислим да је др Рајан, у ствари, спасао Београд од уништења“, пошто се српска војска повукла из Београда, остао је једина „власт“ у Београду. Употребом америчке заставе и заставе Црвеног крста територија болнице означена је као територија неутралне земље. САД је тада била неутрална земља, а према Конвенцији о правима и дужностима неутралних сила и лица у случају рата на копну (V Хашка конвенција из 1907. године).⁴

Током прве окупације Београда др Рајан је преузео одговорност за све болнице у граду, наименован је за генералног директора војне и цивилне болнице 17/30. новембра 1914, а два дана касније аустријске трупе ушле су у напуштену престоницу (19. новембра/2. децембра 1914). Сам др Рајан наводи да се под његовом одговорношћу од 25. новембра налазило пет болница смештених у око четрдесет зграда, а „помагало ми је девет српских лекара и око сто педесет сестара, а бринули су се за око хиљаду и две стотине пацијената. Преузео сам одговорност за болницу за умоболне, цивилну болницу, хируршку болницу и грађанску болницу у граду“.⁵

Прва аустријска окупација трајала је две недеље. Српска војска ушла је у Београд 2/15. децембра 1914. године. Др Рајан је једно време био и аустроугарски заробљеник. Пошто су га брзо ослободили, наставио је да руководи болницом. Током

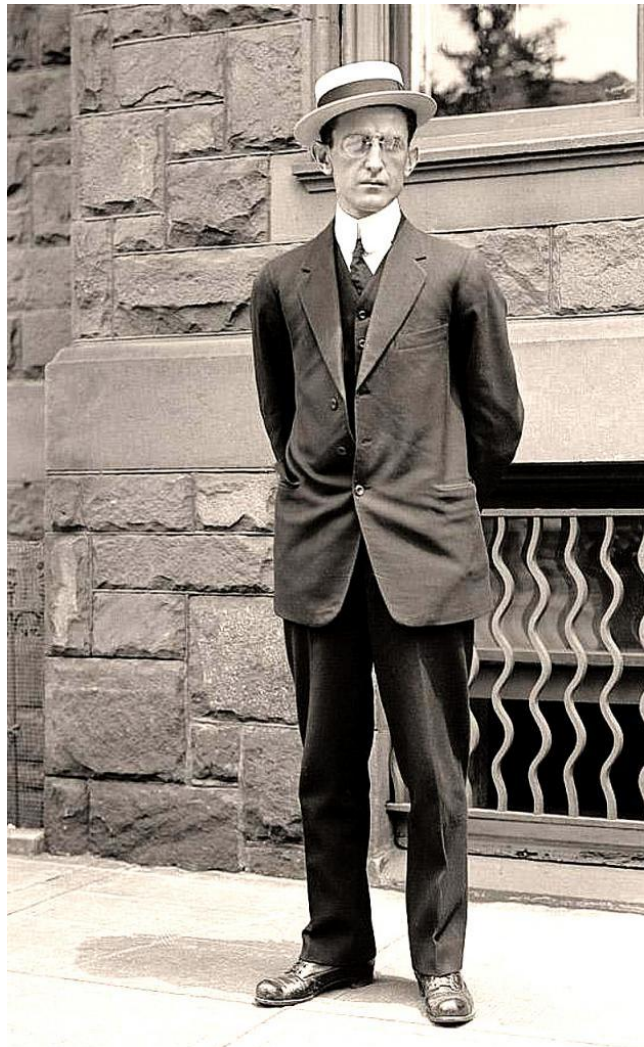
³ Др Снежана Вељковић, *Живот и рад Војне болнице у Београду за време Великог рата (1914–1918)*. Саопштено 20. септембра 2012. на редовном састанку Секције за историју медицине Српског лекарског друштва, у Београду.
Доступно на: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14674>

⁴ Према члану 1 Конвенције: „Територија неутралних сила је неповредива. Конвенција о правима и дужностима неутралних сила и лица у случају рата на копну (V Хашка конвенција из 1907. године).

⁵ Проф. др Снежана Вељковић, *Живот и рад ...н.д.*

1915. године, епидемија пегавог тифуса погодила је и Београд одневши животе хиљаде људи. Пегавец је покосио и двојицу његових колега, др Ернеста Пендлтона Магрудера и др Џејмса Френсиса Донелија. Друга окупација Београда која је почела од пада Београда, октобра 1915, донела је још већи ангажман др Рајану. Поред епидемије тифуса, током боравка и рада у Београду са својом екипом је урадио преко 8000 хируршких операција. У Београду је остао до краја 1915. године. Наредних година рата радио је на прикупљању и слању помоћи Србији преко Америчког црвеног крста.

Умро је 1923. у Техерану од малигне маларије од које се инфицирао још на Солунском фронту. Имао је 39 година. Чикашка штампа у некрологу посвећеном др Рајану бележи да је „умро лекар који је широм света познат по свом раду у борби против епидемија“. Сахрањен је 11. фебруара 1924. у Скрентону, Пенсилванија.⁶

Др Рајан

⁶ Вукашин Антић, *Др Едвард В. Рајан – лекар спасац Београда*, саопштено на 15. Студеничкој академији 800 година српске медицине, у манастиру, Студеница, јуна 2010. Доступно на: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/13965>

Џон Фротингам, Американац кога треба да се сетимо са великим пијететом. Како је српско страдање утицало на Фротингама, најбоље сведочи примаријус др Милорад Драгић⁷, савременик и учесник Великог рата. Џон Фротингам (на фотографији), правник по образовању, рођен у Бруклину, волео је музику и преко балканске музике дознао је о судбини словенских народа. Са својом сестром и ујацима 1914. године, када је чуо о судбини Србије, потражио је начин како да помогне.

Преко Михајла Пупина и америчког удружења „Српска жена“, Фротингам добија потребна обавештења. Председница удружења „Српска жена“ била је Српкиња која је живела у Америци. Фротингам је приликом првог сусрета са Даринком Грујић⁸ и првих информација о стању у Србији, одмах донирао 10.000 долара. Тај сусрет био је само увод за даљи однос и везу Фротингама са Србијом. Чим је добио потпуна

⁷ Примаријус др Милорад Драгић (1891–1986), лекар, пријатељ, следбеник и лекар др Јована Цвијића. Из поштовања према Цвијићу, првобитно је студирао на Филозофском факултету групу за андрагогију са физичком географијом, етнологију и етнографију, историју српског народа и археологију. После апсолвирања, под утицајем Цвијића уписује медицину на Берлинском универзитету, да би лакше могао да се бави антрополошким научним истраживањима. Балкански и Велики рат прекинули су његово студирање. После рата наставља студије у Прагу, а по завршетку враћа се у Београд и ради као неуролог. Бави се научним радом, посебно изучавањем здравствених прилика у Тимочкој крајини. Написао је и прилог „Сећање на медицински рад у Првом светском рату“, прилог сећања на рад Џона Фротингама.

⁸ Даринка Грујић-Радовић (1878–1958). На почетку Великог рата отишла је у Америку код брата Антонија, где се упознала са Џоном Фротингамом. Током и после рата радила је на прикупљању помоћи и отварању домова за ратну сирочад. Одликована је орденом америчког Црвеног крста. Тадија Ераковић, *Огледало душе*, Дечије село – Сремска Каменица, Нови Сад, 2005.

обавештења о стању у Србији, Фротингам одлучује да у Србију пошаље једну опремљену болницу. Већ новембра 1914. на броду који је саобраћао из Њујорка за Солун налазила се и болница коју су опремили Џон Фротингам, његова сестра Елизабета и ујаци. Уз болницу, упућена су четири лекара, четири лекарске помоћнице и две болничарке. Поред велике количине завојног материјала, лекова и хируршких инструмената, опремљено је 200 кревета са постељином и по 25.000 комада рубља. Вредност болнице износила је 200.000 долара.

Потом Фротингам доноси одлуку да у Србију упути додатну помоћ. С обзиром да није имао повратну информацију о судбини болнице коју је послао, добио је пристанак од председнице удружења „Српска жена“ да она лично оде у Солун са још два лекара, две болничарке и са новим материјалом и да га о свему обавести. Даринку Грујић је у Солуну дочекао др Војислав Суботић, потпредседник Српског друштва црвеног крста. У то времен у Београду је радила болница Америчког црвеног крста, док је болница Енглеског црвеног крста била у Крагујевцу, а у Скопљу болница Леди Пеџет, супруге тадашњег енглеског посланика у Србији. Због тога је др Суботић саветовао да се болница Џона Фротингама подели на два дела, с тим да обе примају рањенике и болеснике којима је потребна дужа нега. Прихваћен је предлог др Суботића да једна болница буде у Скопљу, а друга у Ђевђелији.⁹ Због аустријске офанзиве на Србију Даринка Грујић се једно време задржала у Скопљу. После доласка у Београд са др Едвардом Рајаном се упутила за Шабац, прошли су целу Мачву и Јадар, Колубару и Ваљево и дошли до Ужица. Током пута пратили су их стравични призори краткотрајне аустријске офанзиве и окупације: трагови стрелјања, вешања, масовних убистава жена и деце, спаљена и разорена села. Др Рајан у свом извештају наводи да је у Шапцу, Мачви, Јадру и срезу Поцерском убијено 1300, рањено 116 и некуд одведено 562 лица. Побијено је 306 жена и 87 деце. Многа села су порушена и спаљена. У овом ужасу појавила се и беда изгладнеле, осиротеле и напуштене деце.¹⁰

Рат у Србији показао је да не постоји само проблем помоћи рањеницима и оболелим на фронту већ и помоћи народу, а нарочито беспомоћној деци, на коју се исто тако сручио вихор ратних злочина и пустошења. Уз незапамћено свирепе трагове ратних злочина и опште ратне невоље, војску и народ Србије захватила је и епидемије

⁹ Др Милорад Драгић, *Сећање на медицински рад у Првом светском рату*, прилог сећања на рад Џона Фротингама. Зборник необјављених радова саопштених у секцији књ. 2. „У спомен педесетогодишњице Албанске Голготе“, Српско лекарско друштво, Секција за историју медицине и фармације, Београд, 1965.

¹⁰ Исто.

тифуса, која се ширила страховитом брзином. У тим данима, Даринка Грујић одлази у Америку и подноси Фротингаму извештај о ситуацији у Србији.

После пријема обавештења Фротингам, његова сестра Елизабета и ујаци Брајтови са својим пријатељима и Михајлом Пупином отпочињу хитне припреме за спасавање српске ратне сирочади. Ускоро, било је све спремно: постеље, шатори, одећа, обућа, храна и друге потрепштине. Све у великим количинама и у вредности од 2,5 милиона тадашњих српских динара у злату.¹¹ Нова помоћ Србији коју је обезбедио Џон Фротингам кренула је бродом 25. августа 1915. године. На броду су биле добровољне болничарке са својим аутомобилима и нудиље за ратну сирочад. Тога дана Даринка Грујић почела је да врши мандат шефа отвореног Дома за ратну сирочад. Долазећи преко Грчке у Србију, Американке су се суочиле са масовним збеговима народа, жена и деце, становништвом застрашеним ужасним злочинима које су извршили аустроугарски војници у Мачви, Јадру и Поцерини.

Даринка Грујић са својим помоћницама седа у последњи воз који је саобраћао у правцу севера. Воз стиже само до Младеновца. На станици избежумљене избеглице улазе у воз, пењу се на кровове вагона и чекају да воз крене. Велики број деце, напуштене, заборављене доведене до Младеновца постаје брига Даринке Грујић. У Нишу је ситуација слична, било је деце која су успут изгубила родитеље или су они погинули. По доласку у Скопље, деца су смештена у просторије једне школе. То је био крај 1915. године када је почело повлачење српске војске. Даринка Грујић проналази волујска кола и са децом креће ка Битољу. У Битољу добијају још петоро деце од 4 до 7 година, коју су успут нашли војници. Из Битоља крећу за Ћевђелију, коју је запосео један француски батаљон. Дом који је водила Даринка Грујић смештен је у основној школи. Избеглице су и даље стизале, а војници и избеглице доводили су своју и туђу децу. Из Скопља су такође упућивана изгубљена и залутала деца. Из Ћевђелије су били приморани да крену за Солун. По доласку у пренатрпани град, деца су смешена под шаторе које су донели из Америке. И по Солуну се наставило прикупљање напуштене деце. Пронађена деца била су у још јаднијем стању него она прва: израњављена, вашљива, потпуно запуштена. Дом за сирочад Џона Фротингама је тако у ратним условима почео са радом.

Дом није могао дуго да се задржи у Солуну, него се премешта у Атину. Тамо се смешта у Фелеро у Пиреју, а генерал Сарај одобрава да део његових војника пресели

¹¹ Исто.

Дом. Деца су у Пиреју смештена по вилама, а била је отворена и школа. Даринка Грујић је редовно обавештавала Цона Фротингама о раду Дома. „Оно што сте досад урадили толико је сјајно, да не налазим речи да вам се захвалим. Продужите даље и известите ме кад вам шта треба... да тај дом подижу и други, па и цео амерички народ. Сами сте ми рекли, да сте добили огромне помоћи од Црвеног крста. Сами знате, да су дечији велики добротвори и други. Најбоље је да усвојите мој предлог“. На захтев Фротингама „Дом Цона Фротингама“ мења име у „Српско-амерички дечији дом“.¹² Даринка Грујић одлази у Америку са пет девојчица из Дома, да би лично известила Фротингама о раду Дома (Орфелината).¹³ Из Америке се враћа са великом количином хране, одеће и обуће. У међувремену се политичка ситуација променила (савезничка окупација Грчке, Грчка објављује рат Немачкој и Бугарској) па је Дом морао да напусти Грчку. Француским бродом „Девон“ деца су са Даринком Грујић кренула у Француску за Тулон. Из Тулона су се упутили у Ницу где је Дом смештен у вили „Алхамбри“. Ту су деца била сасвим заштићена и збринута. За њихове потребе отворена је основна школа, у којој су учили енглески и француски језик. За млађу децу било је отворено забавиште. Деца су имала и цркву – капелу, па је Даринка Грујић, као директорка Српско-америчког завода за српску децу, упутила извештај о рату и молбу Његовом високопреосвештенству господину Димитрију, архиепископу београдском и митрополиту целе Србије, на Крф, да изволи „...послати нам Ваш свети благослов, у коме ћемо саосећати морални подстрек и гаранцију за лепшу будућност. Веру и наду у милосрђе Божје за наш скори повратак у Домовину стално гајимо и зато се у нашем скромном Храму узносе топле молитве. Молитве излазе из невиних душица. Њихове склопљене ручице и овлажене очице свакодневно се упиру пут неба за прекраћај мука распете Србије...“.¹⁴ Она уједно обавештава да је у цркви основан Црквени одбор, на челу са Светиславом Жујовићем, протојерејом као црквеним старешином, а да су „...најнужније потребе за св[ету] службу, добивене од оvd[ашње]. руске цркве, благодарећи пажњи Високопречасног јереја г. С. Љубимова“.¹⁵

У одговору митрополит Димитрије пише: „Ваш извештај, да сте у школи Вашој отворили капелу примили смо к знању. Похваљујемо и ово ваше добро дело и дајемо

¹² Од 1915. године назив *Дома за ратну сирочад* се временом мењао. Првобитно је био *Дом Цона Фротингама*, затим *Српско амерички дечији дом*, затим *Српско америчка установа*, *Српско амерички завод (институт)* и др. У тексту назив је уједначен: Српско амерички дом.

¹³ Орфелинат (гр. сироче, фр. Orphelinat), дом за сирочад.

¹⁴ Архив Српске православне цркве, фонд Митрополија српска на Крфу, 1917.

¹⁵ Исто.

свој благослов да се у капели може служити св. Служба Божја, на којој ће се приносити и топле молитве за што скорији повратак у Отаџбину нашу. Саглашавамо се и са молбом свештенства, које је изабрано да у капели служи Службу Божју и надаље да ће оно свесрдно делати у свему што је потребно да би остварило дужности својој. Ово саопштите и дотичним свештеницима¹⁶.

Доласком у Ницу, настаје нова улога Српско-америчког дома. До тада је основни циљ био сакупити децу ратну сирочад, како би се спасила глади, зиме и других недаћа, као и омогућити да заврше основну школу. Даља брига Дома била је да децу оспособе за самосталан живот, упуте на даље школовање или на изучавање заната. У Енглеску је из Дома упућено 28 дечака који су завршили основну школу и девет девојчица на даље школовање.

Џон Фротингам, финансијер Дома, долази у Европу 1917. године када су и Сједињене Америчке Државе ушле у рат. Прво је у Ници обишао штићенике Дома, а затим одлази у Солун и на Крф, где се састао и са др Рајаном. Прикупљање деце – ратне сирочади настављено је и 1917. године. Тако је у Солуну прикупљено шездесеторо деце, а у Битољу и околним селима деветнаесторо, од беба до старијих узраста. У Француску је послато деветнаесторо деце. Када је пробијен Солунски фронт, Фротингам се налазио у Битољу помажући рањеницима. Српска влада га је због његових заслуга према српском народу одликовала Карађорђевог звездом са мачевима и орденом Белог орла са мачевима.

Џон Фротингам је отворио Дом за ратну сирочад и напуштену децу и у Врању. Бринуо се да свако од њих заврши неки занат и школу, како би се оспособили и осамосталили за живот. Финансирао је отварање фонда за обнову занатских радњи у Скопљу. Представнику занатске коморе је поручио: „Кажите председнику, да ћу дати 200.000 динара као прилог да се отвори један фонд из кога ће се занатлијама давати кредити за обнову њихових радионица. Мислим, да ће та сума бити довољна за оне који су највише страдали, а кад они почну позајмицу враћати, даваће се другима“. За радничке школе „Женског друштва“ набавио је 80 шиваћих машина, које су телефонски наручене у Солуну.¹⁷ Кроз Дом у Врању, који је радио пуних 13 година, од оснивања 1919. до 1923. прошло је преко 600 штићеника.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Др Милорад Драгић, *Сећање на медицински рад у Првом светском рату*, прилог сећања на рад Џона Фротингама. Зборник необјављених радова саопштених у секцији књ. 2. „У спомен педесетогодишњице Албанске Голготе“, Српско лекарско друштво, Секција за историју медицине и фармације, Београд, 1965.

После завршетка рата, Даринка Грујић са Домом и 175 деце долази у Београд 1919. године. Остала деца су била по лицејима и колеџима. Одмах су позвани родитељи који су преживели и који су 1915. године негде изгубили своју децу да их дочекају. Многе, међутим, није имао ко да сачека. Српско-амерички дом је привремено био смештен у Кошутњаку. С обзиром на обавезе које је преузео Џон Фротингам, да ће Дом радити док се и последње његово дете не оспособи за живот, почела је потрага за простором у који ће се сместити штићеници. Пронађен је дворач у Сремској Каменици, чији је власник пре рата био гроф.¹⁸ Дворач је током рата био напуштен, па су реновирање и оправку финансирали Џон Фротингам и његови ујаци Вајтови. По неким изворима, тада је уложено преко 500.000 динара за реновирање. Пресељено је 185 деце. Џон Фротингам одлази у Париз да се демобилише, а затим у Америку. Обавезао се да ће сваког месеца слати 1000 долара за трошкове Дома.

Даринка Грујић је настојала да се у Београду изгради наменска зграда за дечији дом. Као директорка Српско-америчке установе у Сремској Каменици водила је опширну преписку са Општином града Београда о уступању земљишта за градњу нове зграде. У свом захтеву приложила је и Историјат Српско-америчке установе од 1915. до 1923. године, када је упутила допис.¹⁹ У циљу даљег збрињавања и школовања деце, Орфелинат моли Општину града Београда да помогне уступањем општинског плаца на Топчидерском брду, ради изградње једне зграде. На захтев Београдске општине шаље се списак деце која су налазе под заштитом установе. Даринка Грујић је имала и пројекат будућег дома на Топчидерском брду за који каже да би „имао бити један од најмодернијих усанова у престоници са свим потребним стајама и забавиштима за децу. По предвиђеном плану нашега архитекте за потребе једног модерног и угледног дома ове врсте потребно је око 10 хиљада квадратних метара простора.“

¹⁸ Дворач грофа Карачоњија састојао се од две зграде са око двадесет соба и две велике сале. Дворач није поседовао водовод ни купатила, па је први задатак Даринке Грујић био да се уведе водовод и саграде купатила. У првој згради било је пет великих соба које су претворене у спаваонице за женску децу на спрату, а у приземљу су опремљене учионица, мања трпезарија, соба за госте и канцеларија. Остале собе добило је наставно особље. У другој, новијој згради налазила се спаваоница за дечаке. Велика трпезарија је морала да се дозида, јер је управница Даринка Грујић инсистирала да деца приликом обеда и предавања буду увек заједно. Г. Костић, *Да се не заборави*, Београд, 1954.

¹⁹ Историјат је написан на меморандуму Српско-америчке установе (Serbian American Institute). Председник Српско-америчке установе био је Џон В. Фротингам (John W. Frothingham), донатори Елизабет В. Фротингам (Elisabeth W. Frothingham), Алфред Т. Вајт (Alfred T. White), Нилсон Винтроп (Nilson Winthrop), директор Даринка Грујић, секретар Божидар Урошевић. Кроз установу је прошло преко 1500 деце, ратне сирочади, а нека од њих су послата у Енглеску ради даљег образовања и студија. Орфелинат је 1919. године прво био смештен у Кошутњаку у Београду, а касније пресељен у Сремску Каменицу, на имање грофа Карачоњија. Прилог: Списак деце у Српско-американском орфелинату у Каменици. Списак садржи имена 154 детета, са подацима о датуму рођења, родитељима и школовању, у случајевима када су деца то знала. Постоје и имена деце без података, која су пронађена при повлачењу 1915. године. Историјски архив Београда (ИАБ), Општина града Београда (ОГБ), инв. бр. 51, ф. 20, р. 128/1923.

Џон Фротингам је неколико пута долазио у Београд, а од 1923. када је Даринка Грујић упутила молбу Београдској општини дом је радио још 10 година док га последњи питомци нису напустили. Фротингам је дао много новца за издржавање дома, школовање деце, стипендије, а према др Драгићу на тај начин спасио је животе 2250 деце, ратне сирочади. Захваљујући њему Србија је добила велики број инжењера, професора, лекара и школоване елите. Његова везаност за Србију добила је и породичну димензију када се оженио Српкињом Јеленом Лозанић, ћерком Симе Лозанића, професора универзитета.²⁰

Дом у Сремској Каменици је престао да ради и претворен је у Домаћићку школу, а Српско-амерички дом (институт) на самом почетку 1933. године прелази у Београд у Дом „Чарлс Дикенс“, дечије забавиште у Крунској улици 14, које је основала Даринка Грујић још 1915. године у Солуну.²¹ Обновљено дечије забавиште „Дом води г-ђа Едит Јанковић, а оснивач је г-ђа Даринка Грујић, свима нама позната као мама Грујић, која је још од почетка Светског рата почела радити на заштити деце, и до данас прикупила и збринула један велики број остављене и напуштене деце у избеглиштву. Па и данас, када своју мисију није још завршила, јер један део девојака, ратне сирочади, налази се још под окриљем Маме Грујић Радовић (док не заврше школу и не добију позив у руке), она даље ради и мисли како ће учинити које добро више за нашу земљу, коју као ретко примерна и искрена патриоткиња воли изнад свега и жртвује се за њу...“.²² Исте године југословенска штампа бележи да је Српско-амерички орфелинат у Дому „Чарлс Дикенс“ прославио своју славу Свети Ђорђе, подсећајући да је прва слава обележена у Фалеру крај Атине 1916. године. Ђурђевдан је узет као слава због тога што је приликом доласка у Фалеро Орфелинат добио први пут сигуран кров над главом, јер се дотле живело и спавало под шаторима. Приликом прве дечије славе у Фалеру, било је много угледних гостију „међу којима г. Венизелос, и тадањи битољски владика наш патријарх Српски Његова Светлост Варнава“.²³

Даринка Грујић је била иницијатор да велика делегација посети гроб Џона Фротингама, који је умро 1935. године и сахрањен у Бијарицу у Француској.²⁴ Годину

²⁰ Јелена Лозанић (1885–1972), удала се за Џона Фротингама 1921. са којим је добила ћерку Ану. До 1935. живи са мужем и ћерком на југу Француске. После смрти Џона Фротингама 1935. сели се са ћерком за Америку. *Српски биографски речник*, књ. 5, Нови Сад, Матица српска, 2011, 614–615.

²¹ Дом „Чарлс Дикенс“, у коме се налази и Енглеско-америчко-југословенско дечије забавиште, које је обновило рад јануара 1933, основан је у Солуну 1915. *Време*, 6. мај 1933.

²² *Правда*, 14. јануар 1933.

²³ Исто.

²⁴ Бијариц (*Biarritz*), град у Француској, у региону Аквитанија, департман Атлантски Пиринеји.

дана касније, 1936, образован је Одбор у Скопљу од највиђенијих представника Јужне Србије који је имао задатак да прикупи прилоге за венац и споменик Џону Фротингаму, „највећем добротвору и пријатељу нашег народа из времена Великог рата“.²⁵ У октобру 1937. делегација на челу са Даринком Грујић положила је венац на Фротингамов гроб. Урађен у дуборезу, венац је био висок 3 и широк 2,5 метра. У средини венца израђен је лик Фротингама, уоквирен лоровим листовима на којима су исписана имена друштва, организација и установа које је Фротингам стално или повремено помагао од почетка Великог рата до своје смрти. Венац је био рад скопских уметника и представљао је ремек-дело.

Даринка Грујић (на фотографији) је била активна и пред сам Други светски рат. Као чланица Београдског женског друштва, била је иницијатор за организовање резервне болнице са 200 постеља. Београдско женско друштво се међу првима друштвима у Београду одазвало на апел председнице Црвеног крста кнегиње Олге Карађорђевић за помоћ Црвеном крсту у случају рата. Чланице друштва су под руководством Даринке Грујић сашиле опрему за 200 болничких кревета, исплеле и сашиле велики број комада мушког рубља, рукавица, чарапа, поткошуља, доколеница и другог. Даринка Грујић је у име управе Друштва обилазила градове по Србији и прегледала куће које би дошле у обзир за болницу у случају рата. Уједно, чланице Друштва обавезале су се да ће у случају рата оне водити болницу, бити болничарке, медицинске сестре, кувати и водити економију.

Подаци о Даринки Грујић за време Другог светског рата нису пронађени као ни за период после њега. Из литературе се зна да је умрла 1958. године. Покушај да се пронађе њен гроб на Новом гробљу у Београду није уродио плодом. На сајту Новог

²⁵ *Време*, 17. октобар 1937.

гробља у коме су евидентиране знамените личности сахрањене на овом гробљу по категоријама (професори, књижевници, историчари, глумци, политичари, војсковође, уметници, архитекте, научни радници, композитори, музичари, новинари, официри, сликари, вајари, остали), није евидентирано име Даринке Грујић-Радовић.²⁶

Можда је дошло време да се Даринка Грујић, после 100 година уврсти у ред значајних личности и хуманиста која је задужила српски род, чувајући и бринући за његов подмладак.

РЕЗИМЕ

Стране медицинске и хуманитарне мисије пружиле су велику помоћ Србији у страдалничким данима Великог рата 1914–1918. Исцрпљена борбама у Првом и Другом балканском рату, Србија је са захвалношћу прихватала медицинске мисије, хуманитарне раднике и појединце који су пружали помоћ, а неки од њих и сами постали жртве рата и епидемије тифуса која је харала Србијом.

Сједињене Америчке Државе су ушле у рат тек 1917. године, али су од самог почетка помагале Србији. Први је, већ октобра 1914, стигао хирург др Едвард Рајан са својом медицинском мисијом. У престоници је остао до краја 1915, за то време био директор пет болница у граду и са својом екипом обавио огроман број операција спасавајући српске и друге рањенике.

Изузетно важан је био хуманитарни рад и допринос америчког индустријалца Џона Фротингама и његове породице, који је уз помоћ Даринке Грујић-Радовић, председнице удружења „Српска жена“, основао и до краја постојања финансирао два дома за српску ратну сирочад. Први је био Српско-амерички дом, који је са огромном преданошћу и залагањем водила Даринка, позната као мама Грујић. Дом је прошао цео ратни пут од Београда, преко Битоља, Солуна, Атине, Нице, поново Београда и на крају Сремске Каменице где је постојао док и последњи питомац није ишколован и отиснут у живот. Други је био Дом у Врању кроз који је прошло око 600 питомаца.

У време када обележавамо 100 година од Првог светског рата прилика је да се сетимо ових људи, иначе готово заборављених, њиховог доприноса и помоћи коју су несебично пружили српском народу. Не заборавимо и да су неки чланови Америчке медицинске мисије оболели од тифуса и умрли у Србији.

²⁶ <http://www.begradskagrobља.rs/default.sr-Latn-CS.htm>

NADA PETROVIĆ

**American Elite for Serbia in the Great War
Dr. Edward Ryan, John Frothingham, Darinka Grujić**

SUMMARY

Foreign medical and humanitarian missions have provided great assistance to Serbia during the suffering days of the Great War 1914-1918. Exhausted by fighting in the First and Second Balkan War, Serbia gratefully accepted medical missions, humanitarian workers and individuals who provided help, and some of them have become victims of war in Serbia and epidemics of typhus themselves.

The United States of America entered the war in 1917, but they helped Serbia from the beginning. The first one to arrive in October 1914 was surgeon Dr. Edward Ryan with his medical mission. He stayed in the capital until the end of 1915. During that time, he was the director of five hospitals in the city and conducted a huge number of operations with his team, saving Serbian and other wounded.

The humanitarian work and contribution of the American industrialist John Frothingham and his family was extremely important. He, with the help of Darinka Radović-Grujić, president of the association "Serbian Woman", established and fully funded two homes for Serbian war orphans. The first was a Serbian-American home, which, with immense devotion and dedication Darinka, known as the mother Grujić, led, has passed a war road from Belgrade, via Bitola, Thessaloniki, Athens, Nice, again Belgrade and, at the end, Sremska Kamenica, where it existed until the last cadet was educated and sent off to live. The other is a House in Vranje, about 600 cadets passed through it.

The time when we mark 100 years since the First World War, is an opportunity to remember these people, almost forgotten, their contributions and assistance they generously provided to Serbian people. Let's not forget that some members of the American Medical Mission suffered from typhus and died in Serbia.